

TURKISTON JADIDCHILIGI HARAKATI

Jonuzoqov Muzaffar*Oriental universiteti magistranti*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Turkistonda jadidchilik harakatining vujudga kelishi, tarqalishi va xalqimiz ma'naviy rivojlanishidagi o'rni haqida ma'lumotlar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *Jadidchilik harakati, "usuli jadid" maktablari, "Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar", milliy uyg'onish.*

Turkiston jadidchilik harakati XIX asr oxiri—XX asr boshlarida Rossiya imperiyasi mustamlaka siyosati, mahalliy jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy qoloqligi, an'anaviy ta'lim tizimining inqirozi va global modernizatsiya jarayonlarining mintaqaga kirib kelishi bilan bog'liq murakkab tarixiy sharoitda vujudga kelgan ma'rifiy-siyosiy harakatdir. Jadidchilik, avvalo, "usuli jadid" maktablari orqali yangi savodxonlik, dunyoviy fanlar va zamonaviy pedagogik yondashuvlarni yoyishdan boshlangan bo'lsa-da, qisqa vaqt ichida milliy o'zlik, siyosiy ong, matbuot, teatr, adabiyot, xayriya jamiyatlari va jamoatchilik fikrini shakllantirishga qaratilgan keng qamrovli modernizatsion loyihaga aylandi. Turkiston jadidlari musulmon jamiyatini isloh qilishni diniy an'anani inkor etish orqali emas, balki uni zamon talablariga mos talqin qilish, ta'lim va ijtimoiy institutlarni yangilash, milliy taraqqiyotni ta'minlash bilan bog'ladilar. Shu jihatdan jadidchilik nafaqat pedagogik oqim, balki mustamlaka sharoitida milliy uyg'onishning intellektual platformasi sifatida namoyon bo'ldi.

Mazkur mavzuni yoritishda Buxoro jadidchiligi bilan Turkiston jadidchiligini qiyosiy ko'rish ayniqsa muhim, chunki Buxoro amirligi siyosiy-huquqiy jihatdan "mustaqil" ko'ringan bo'lsa-da, Rossiya protektorati ostidagi real siyosiy bog'liqlik, ichki boshqaruvning konservativligi va diniy-huquqiy institutlarning qat'iyliги jadidchilikning shakllanish dinamikasiga o'ziga xos yo'nalish berdi. Turkiston o'lkasida esa bevosita mustamlaka boshqaruvi, yangi ma'muriy institutlar, rus-tuzem maktablari va iqtisodiy integratsiya (temir yo'l, bozor munosabatlari) jadidlar faoliyati uchun bir tomondan imkoniyat, ikkinchi tomondan esa tsenzura va siyosiy nazorat kabi cheklovlarni yaratdi. Buxoro muhitida jadidlarning siyosiy lashuvi keskinroq, to'qnashuvchanroq kechgani, Turkistonda esa jadidchilikning dastlabki bosqichda ko'proq matbuot, maktab va madaniy tashabbuslar orqali ommaviylashgani ko'p tadqiqotlarda qayd etiladi (Adeeb Khalid, 1998). Aynan shu nuqtada Fayzulla Xo'jayevning "Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar" asari jadidlarning siyosiy tajribasi, inqilobiy vaziyatni idrok etish usuli hamda jadidchilikning

“ma’rifatdan siyosatga” o‘tish mexanizmlarini tushunish uchun muhim manba bo‘lib xizmat qiladi (Xo‘jayev, 1997). Xo‘jayev matni Buxoro inqilobi doirasida yozilgan bo‘lsa-da, u Turkiston jadidchiligining umumiy intellektual muhitini, mintaqaviy tarmoqlanishini va jadidlar o‘rtasidagi g‘oyaviy aloqadorlikni ham bilvosita yoritadi.

Turkiston jadidchiligi tarixini tahlil qilishda “jadid” tushunchasining o‘zi va uning mazmuniy qatlamlarini aniqlab olish zarur. “Jadid” atamasi avval “yangi usul” maktablariga nisbatan qo‘llangan bo‘lib, vaqt o‘tishi bilan yangilanish tarafdorlari — o‘qituvchi, adib, jurnalist, noshir, teatr arbobi, jamoat faoli va siyosiy yetakchilarni qamrab oldi. Jadidlar uchun asosiy strategiya jamiyatning “ma’rifiy modernizatsiyasi” edi: savodxonlikni oshirish, dunyoqarashni kengaytirish, milliy til va adabiyotni rivojlantirish, diniy aqidaparastlik va jaholatga qarshi kurashish, xotin-qizlar ta’limi va ijtimoiy faolligini rag‘batlantirish. Bu yo‘nalishlar Ismoil G‘aspirali tashabbuslari bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, uning “til, fikr, ishda birlik” shiori Turkistonga ham kuchli ta’sir ko‘rsatgan (Gasprinskiy, 1883). Biroq Turkiston jadidchiligi faqat tashqi ta’sir mahsuli emas, balki mahalliy sharoitdan oziqlangan ichki ehtiyojlar—shahar hunarmandchiligi va savdo qatlamining kuchayishi, ziyorat va safarlar orqali axborot oqimining ortishi, rus ta’lim muassasalari bilan raqobat, yangi siyosiy terminologiyaning kirib kelishi—natijasida shakllangan.

Jadidchilikning Turkistondagi dastlabki ko‘rinishlari ta’lim sohasidagi amaliy tajriba bilan bog‘liq edi. An’anaviy maktab va madrasalarda ta’limning mazmuni asosan diniy fanlar hamda matn yodlashga yo‘naltirilgani, o‘qitish metodlarining eskirganligi, hisob-kitob, geografiya, tabiiyot, tarix kabi dunyoviy fanlarning cheklanganligi jamiyatning yangi iqtisodiy va siyosiy sharoitlarga moslashuvini qiyinlashtirayotgan edi. Jadidlar “usul-i savtiya” (tovush asosida o‘qitish) kabi ilg‘or metodlarni joriy etib, o‘quv jarayonini tezlashtirish va sifatini oshirishga intildilar. Bu borada Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy kabi yetakchi jadidlar maktab ochish, darsliklar tuzish, o‘qituvchi tayyorlash, imtihon va baholash tizimlarini joriy etish orqali islohotni institutsionallashtirishga harakat qildilar (Behbudiy, 1999). Jadid maktablari ko‘pincha mahalliy savdogar va hunarmandlar homiyli, “xayriya” madaniyati hamda jamoat mablag‘lari hisobiga faoliyat yuritdi; bu esa jadidchilikni faqat ziyolilar emas, balki shahar ijtimoiy qatlamlari manfaatlari bilan ham bog‘lab qo‘ydi.

Ta’lim islohoti jadidlar uchun yakuniy maqsad emas, balki jamiyatni yangi siyosiy madaniyatga tayyorlovchi vosita edi. Savodli avlod matbuotni o‘qiydi, munozara yuritadi, huquq va erkinlik tushunchalarini anglaydi, milliy manfaatni shakllantira oladi, degan tasavvur jadidlar strategiyasining markazida turdi. Shu sababli Turkistonda jadid matbuoti nihoyatda katta rol o‘ynadi: gazeta va jurnallar tili soddalashdi, ijtimoiy muammolar

ommaga tushunarli uslubda muhokama qilindi, dunyo yangiliklari, texnika yutuqlari, siyosiy voqealar sharhlanib, mintaqaviy va umummusulmoniy birdamlik g‘oyalari ilgari surildi. Matbuot jadidlar uchun nafaqat axborot tarqatish kanali, balki yangi “jamoatchilik makoni”ni yaratgan institut bo‘ldi; unda din va dunyo, an‘ana va modernlik, mahalliylik va umummilliylik to‘qnashar, murosaga kelar edi. Tadqiqotchilar jadid matbuotini milliy siyosiy tilning shakllanishidagi asosiy omillardan biri sifatida baholaydi (Kh alid, 1998).

Turkiston jadidchiligida adabiyot va teatr ham ma‘rifiy modernizatsiyaning samarali vositalariga aylandi. Jadid dramaturgiyasi va sahna asarlari “jaholat”, “taassub”, “isrof”, “poraxo‘rlik”, “ayollar savodsizligi” kabi muammolarni ko‘tarib chiqib, tomoshabin ongiga ta‘sir ko‘rsatdi. Ayniqsa Abdulla Avloniy ijodida tarbiya, vatanparvarlik, axloqiy poklanish masalalari bilan ijtimoiy adolat va taraqqiyot g‘oyasi uzviy bog‘langanini ko‘ramiz; uning “Turkiy guliston yoxud axloq” kabi asarlari jadid maktablari uchun metodik va mafkuraviy manba vazifasini bajargan (Avloniy, 1996). Adabiy matnlar hamda sahna tilining soddalashuvi, ijtimoiy-siyosiy terminlarning ommalashuvi jadidchilikni “tor doira”dagi ma‘rifatparvarlikdan chiqarib, ommaviy harakat elementlariga yaqinlashtirdi. Teatr, xususan, savodsiz qatlamga ham “ko‘rgazmali ta‘lim” berish imkonini yaratdi: ijtimoiy illatlarni kulgi yoki fojia orqali ko‘rsatish, tomoshabinda o‘z-o‘zini tanqid qilish refleksini uyg‘otish jadidlar maqsadiga mos edi.

Biroq Turkiston jadidchiligi faqat madaniy-ma‘rifiy yo‘nalish bilan cheklanib qolmadi. 1905-yil inqilobi va Rossiya imperiyasida nisbiy siyosiy erkinliklar paydo bo‘lishi, Davlat Dumasi tajribasi, musulmon fraksiyalari faoliyati, partiyaviy tashkilotlar va siyosiy matbuotning ko‘payishi Turkiston jadidlarining ham siyosiy tasavvurlarini kengaytirdi. Mustamlaka boshqaruvining yer masalasi, soliqlar, sud tizimi, mahalliy aholi huquqlari, migratsiya siyosati kabi yo‘nalishlardagi adolatsizliklari tobora ko‘proq tanqid qilina boshladi. Bu jarayonda jadidlar turli yo‘nalishlarga ajralib, ba‘zilari konstitutsion islohotlar va avtonomiya g‘oyalari, ba‘zilari esa panislomiy yoki panturkchilik ruhidagi birdamlik konsepsiyalariga yaqinlashdi. Shunga qaramay, ularni birlashtirgan umumiy nuqta— taraqqiyotning institutsional sharti sifatida ta‘lim, til, matbuot va huquqiy ongni rivojlantirish edi (Allworth, 1990).

1916-yil qo‘zg‘oloni va unga javoban kuch ishlatish siyosati Turkiston jamiyatida siyosiy radikallashuvni kuchaytirdi. Mustamlaka ma‘muriyati tomonidan “inqilobiy” va “shubhali” deb baholangan doiralar ustidan nazorat keskinlashdi, ko‘plab jadidlar ta‘qibga uchradi. 1917-yil Fevral va Oktabr inqiloblari esa siyosiy maydonni butunlay o‘zgartirib, jadidlarning oldiga yangi imkoniyatlar va yangi xavf-xatarlarni olib keldi. Fevraldan keyin vujudga kelgan siyosiy pluralizm sharoitida Turkiston muxtoriyati g‘oyasi, mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish, milliy armiya, milliy ta‘lim tizimi kabi masalalar kun tartibiga chiqdi.

Kokand Muxtoriyati tajribasi qisqa umr ko‘rgan bo‘lsa-da, u jadidchilik tarixida siyosiy modernizatsiyaning eng yorqin loyihalaridan biri bo‘lib qoldi; bu tajribaning bostirilishi mintaqada sovetlashuv jarayonining zo‘ravonlik bilan kechganini ko‘rsatadi (Roy, 2000). Shu fon‘da jadidlar bir tomondan sovet institutlari bilan murosqa qilish yoki hamkorlikka borish, ikkinchi tomondan milliy manfaatlarni saqlab qolish dilemmasiga duch keladilar; bu dilemma keyingi yillarda jadidlarning turli taqdirini belgilab berdi.

Mazkur umumiy manzara ichida Buxoro jadidchiligi alohida o‘rin tutadi va u Turkiston jadidchiligi bilan doimiy aloqada bo‘lgan. Buxoroda “Yosh buxoroliklar” harakati, amirlikning konservativ tuzilmasi, ulamolar ta’siri va hukmron elita manfaatlari jadidlarning faoliyatini murakkablashtirgan. Fayzulla Xo‘jayevning “Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar” asari aynan shu murakkablikni ichki nigoh bilan bayon qiladi: u jadidlarning ma’rifiy ishlaridan siyosiy kurashgacha bo‘lgan yo‘lini, amirlik apparati va diniy doiralar qarshiligini, tashqi kuchlar bilan munosabatlarni, inqilobiy vaziyatning shakllanish omillarini tasvirlaydi (Xo‘jayev, 1997). Xo‘jayev bayonida jadidlarning asosiy muammolaridan biri—jamiyatni tez isloh qilish zarurati bilan mavjud ijtimoiy tuzilmaning inertligi o‘rtasidagi ziddiyatdir. Buxorodagi to‘siqlar Turkistondagidan farqli ravishda ko‘proq ichki siyosiy-huquqiy institutlar, sud va diniy ta’lim tizimi bilan bog‘liq bo‘lsa, Turkistonda mustamlaka ma’muriyati va ruslashtirish siyosati bilan to‘qnashuv kuchliroq edi. Shunga qaramay, ikkala hudud jadidlarining intellektual tarmog‘i bir-birini to‘ldirib bordi: darsliklar, muallimlar, matbuot tajribalari, siyosiy g‘oyalar almashinuvi mintaqaviy jadidchilik makonini yaratdi.

Jadidchilik harakatining o‘ziga xos jihatlaridan biri uning modernlikni “mahalliyashtirish” qobiliyatidir. Jadidlar Yevropa taraqqiyoti va Rossiya modern institutlarini ko‘r-ko‘rona ko‘chirish tarafdori bo‘lmadilar; aksincha, modern bilimlarni islomiy-axloqiy qadriyatlar bilan muvofiqlashtirishga urindilar. Bu yondashuvni ba’zi tadqiqotchilar “musulmon modernizmi” doirasida izohlaydi: diniy an’ananing asosiy tamoyillarini saqlagan holda ijtimoiy hayotni isloh qilish (Lazzerini, 1988). Turkiston jadidlarining til masalasiga e’tibori ham shundan kelib chiqadi: ular turkiy (o‘zbek) tilni ma’rifat va matbuot tili sifatida yuksaltirish, terminologiyani boyitish, imlo va uslubni me’yorlashtirish orqali milliy ongini mustahkamlashni ko‘zladilar. Tilning soddalashuvi ijtimoiy kommunikatsiyani demokratlashtirdi; bu esa jadidchilikning ommaviylashuviga xizmat qildi.

Xotin-qizlar masalasi jadidchilikning ijtimoiy dasturida markaziy mavzulardan bo‘ldi. An’anaviy jamiyatda ayollarning ta’limdan chetda qolishi, nikoh va meros munosabatlaridagi adolatsizliklar, sog‘liqni saqlash va gigiyena masalalaridagi qoloqlik jadidlar tomonidan milliy taraqqiyotga to‘sqinlik qiluvchi omil sifatida ko‘rildi. Jadid

matbuoti va adabiyotida “tarbiya” konsepsiyasi ko‘pincha ona obraziga bog‘lanib, savodli va ongli ona—savodli avlod garovi degan fikr ilgari surildi. Bu masalada jadidlar ehtiyotkor taktika qo‘llagan: keskin ijtimoiy qarshilikni hisobga olib, avvalo qizlar maktablari, ayollar uchun o‘qish-yozish kurslari, oilaviy tarbiya haqidagi risolalar orqali bosqichma-bosqich o‘zgarishga intilganlar (Avloniy, 1996). Shu bilan birga, ayollar masalasi sovet davrida keskin siyosiy kampaniyalarga aylantirilgach, jadidlarning dastlabki ehtiyotkor modernizatsion yondashuvi ko‘pincha soddalashtirib talqin qilindi; tarixiy haqiqat esa jadidlarning mazkur yo‘nalishda murakkab ijtimoiy muvozanatni ko‘zlaganini ko‘rsatadi.

Jadidchilikning siyosiy lashuv jarayonini tushuntirishda ijtimoiy baza masalasi ham muhim. Jadidlar ko‘pincha shahar muhitida—savdo, hunarmandchilik va xizmat ko‘rsatish tarmoqlari rivojlangan markazlarda kuchliroq bo‘ldilar. Bozor aloqalarining kengayishi, pul munosabatlarining kuchayishi, yangi kommunikatsiya vositalarining paydo bo‘lishi (pochta, telegraf, temir yo‘l) axborotning tez tarqalishini ta‘minladi va jadidlarning g‘oyaviy ta‘sirini kengaytirdi. Shuningdek, haj safarlari, Istanbul, Qozon, Ufa, Orenburg kabi markazlarga ta‘lim va savdo maqsadida borib kelish jadidlarning dunyoqarashini boyitdi. Bu transregional aloqalar jadidchilikni “Turkiston ichki hodisasi” bo‘lish bilan birga, umummusulmon modernizm tarmog‘ining bir bo‘lagi sifatida ham namoyon etadi (Khalid, 1998).

Ayni paytda jadidchilikni ideallashtirish ham to‘g‘ri bo‘lmaydi. Harakat ichida strategik bahslar, ijtimoiy manfaatlar to‘qnashuvi, diniy ulamolar bilan munosabatlarda turli pozitsiyalar mavjud edi. Ba‘zi jadidlar murosaviy va bosqichma-bosqich islohot tarafdori bo‘lgan bo‘lsa, boshqalari keskinroq siyosiy choralarga moyil bo‘ldilar. Mustamlaka sharoitida esa jadidlarning faoliyati doimiy tsenzura, politsiya nazorati, “siyosiy ishonchsizlik” tamg‘asi, moliyaviy cheklovlar bilan to‘qnash keldi. Jadid maktablari ba‘zan yopildi, matbuot nashrlari taqiqlandi, faollar surgun qilindi. Bu bosim jadidlarning uslubini o‘zgartirib, ba‘zan ramziy til, kinoya, adabiy allegoriya orqali fikr bildirishga majbur qildi. Shu jihatdan jadid adabiyoti va publitsistikasi siyosiy kommunikatsiyaning “shifrlangan” shakllarini ham ishlab chiqdi (Allworth, 1990).

Buxoro jadidchiligi misolida, Xo‘jayev asari jadidlarning siyosiy tajribasini yanada ochiqroq ko‘rsatadi: amirlikdagi islohotlarning muvaffaqiyatsizligi, ichki elita manfaatlarining qat‘iyligi, tashqi kuchlarning o‘yinlari jadidlarni “inqilobiy yechim”ga yaqinlashtirgan. Xo‘jayev Buxoro inqilobi tarixini bayon qilar ekan, jadidlarning ma‘rifiy faoliyati siyosiy legitimlik uchun yetarli bo‘lmaganini, hokimiyat tuzilmasini o‘zgartirmasdan ta‘lim va matbuot islohotlari barqaror natija bermasligini anglatishga intiladi (Xo‘jayev, 1997). Bu xulosa Turkiston jadidchiligi uchun ham muhim: 1917–1920-yillar tajribasi ko‘rsatadiki, siyosiy institutlar ustidan nazorat masalasi hal qilinmas ekan,

madaniy-ma’rifiy modernizatsiya loyihalari ham beqaror bo‘lib qoladi. Boshqa tomondan, jadidlarning siyosiylashuvi ularni keskin ideologik kurash maydoniga olib kirib, keyinchalik sovet siyosiy tizimining repressiv mexanizmlari bilan to‘qnashuvga sabab bo‘ldi. 1920–1930-yillarda ko‘plab jadidlar “millatchi”, “kontrrevolyutsion” tamg‘alari bilan qatag‘on qilindi; bu esa jadidchilik merosini uzluksiz rivojlantirish imkoniyatini keskin chekladi (Roy, 2000).

Shu bilan birga, jadidchilikning tarixiy ahamiyati faqat siyosiy yakunlar bilan o‘lchanmaydi. Jadidlar yaratgan maktablar, darsliklar, yangi adabiy uslub, publitsistika, teatr va jamoatchilik munozarasi mintaqa modern millat shakllanishining muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘ldi. Ular milliy tarixni qayta o‘qish, o‘zlikni anglash, “taraqqiyot”ni ma’naviy va institutsional kategoriya sifatida tushunish madaniyatini shakllantirdilar. Bugungi tarixshunoslikda jadidchilikni o‘rganish, bir tomondan, mustamlaka sharoitida modernizatsiya strategiyalarini, ikkinchi tomondan, mahalliy jamiyatning ichki resurslari va cheklovlarini tahlil qilish imkonini beradi. O‘zbekiston tarixshunosligida jadidlar merosiga oid tadqiqotlar mustaqillikdan so‘ng yanada faollashib, manba bazasi kengaygani, jadidlarning faqat “ma’rifatchi” emas, balki ijtimoiy-siyosiy tafakkur sohiblari sifatida baholanayotgani kuzatiladi (Qosimov, 2004). Shu ma’noda, jadidchilikni Buxoro va Turkiston kontekstlarida bir butun modernizatsion jarayon sifatida ko‘rish, Xo‘jayev kabi manbalar orqali harakatning ichki motivlari va qarama-qarshiliklarini ochish ilmiy jihatdan dolzarbdir.

Turkiston jadidchilik harakati mintaqa tarixida ko‘p qatlamli fenomen bo‘lib, uning rivojlanishi ta’lim islohotidan boshlangan, matbuot va madaniyat orqali ommalashgan, siyosiy inqirozlar sharoitida esa davlat va hokimiyat masalalariga borib taqalgan. Harakatning o‘ziga xosligi shundaki, u modern bilim va institutlarni mahalliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirishga urindi; “milliy taraqqiyot”ni ma’rifat, axloq va ijtimoiy adolat bilan bog‘lab talqin qildi; mustamlaka va protektorat sharoitida siyosiy subyektlilikni tiklash yo‘lida intellektual va amaliy strategiyalarni ishlab chiqdi. Fayzulla Xo‘jayevning Buxoro inqilobi haqidagi “materiallar”i ushbu jarayonning siyosiy cho‘qqisini yorituvchi manba sifatida Turkiston jadidchiligining ham umumiy yo‘nalishlarini tushunishga yordam beradi: ma’rifatparvarlikning siyosiy natijalari, islohot va inqilob orasidagi keskin chiziq, hamkorlik va qarshilik taktikalari, modernizatsiyaning ijtimoiy narxi va tarixiy merosi. Jadidchilikning bugungi ilmiy bahosi ham, avvalo, uni romantik ideallashtirish yoki biryoqlama inkor etish emas, balki manbalar va kontekstlar asosida harakatning ichki murakkabligini ko‘rsatish, uning Turkiston tarixiy taraqqiyotidagi o‘rnini xolis tahlil qilish bilan belgilanadi (Adeeb Khalid, 1998; Xo‘jayev, 1997).

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xo‘jayev, F. (1997). Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar. Toshkent: Sharq.
2. Khalid, A. (1998). The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. Berkeley: University of California Press.
3. Allworth, E. (1990). The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present. Stanford: Hoover Institution Press.
4. Roy, O. (2000). The New Central Asia: The Creation of Nations. London: I.B. Tauris.
5. Lazzarini, E. (1988). “Ismail Bey Gasprinskii and Muslim Modernism in Russia.” In: Russian Review, 47(2), 133–146.
6. Gasprinskiy, I. (1883). Tarjimon (gazeta)da chop etilgan dasturiy maqolalar to‘plami. Bakhchisaray: Tarjimon nashri.
7. Behbudiy, M. (1999). Tanlangan asarlar. Toshkent: Ma’naviyat.
8. Avloniy, A. (1996). Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent: O‘qituvchi.
9. Qosimov, B. (2004). Jadidchilik: g‘oyalar, harakat, meros. Toshkent: Ma’naviyat.
10. Bennigsen, A., & Wimbush, S. E. (1985). Muslims of the Soviet Empire: A Guide. Bloomington: Indiana University Press.
11. Morrison, A. (2008). Russian Rule in Samarkand 1868–1910: A Comparison with British India. Oxford: Oxford University Press.
12. Pierce, R. A. (1960). Russian Central Asia 1867–1917: A Study in Colonial Rule. Berkeley: University of California Press.